

رقابت‌پذیری و فضای کسب و کار

محمد کمالی پور^۱
رضا زینل زاده^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۰۹/۰۴ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۱۲/۰۵

چکیده

سطح رقابت‌پذیری کشورهای جهان یکی از معیارهای مهمی است که بسیاری از متغیرهای اقتصاد خرد و کلان را در نظر می‌گیرد. این شاخص در راستای حفظ بقای هر کشوری، نقش مهمی را بازی می‌کند و به عنوان ابزاری برای رسیدن به رشد مطلوب اقتصادی و توسعه‌ی پایدار محسوب می‌گردد، لذا بررسی عواملی که می‌توانند زمینه‌ی مناسب برای رقابت در میان عاملان اقتصادی، جهت رقابتی‌تر شدن فعالیت شرکت‌ها در صنعت و بازارها را ایجاد نمایند، ضروری می‌باشد. هدف این پژوهش بررسی اثر رقابت‌پذیری بر فضای کسب و کار در منتخبی از کشورهای اسلامی است. در این مطالعه اثر شاخص‌های الزامات اساسی، افزایش کارایی، نوآوری، مخارج مصرفی دولت، نقدینگی و تغییرات نرخ ارز بر فضای کسب و کار ۱۶ کشور اسلامی برای بازه‌ی زمانی (۲۰۱۷-۲۰۰۰) مورد بررسی قرار گرفته، و از روش داده‌های تابلویی با اثرات ثابت برای برآورد مدل استفاده شده است. داده‌های جمع‌آوری شده به کمک نرم‌افزار Eviews10 تجزیه و تحلیل شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شاخص‌های الزامات اساسی، افزایش کارایی و نوآوری بر فضای کسب و کار اثر مثبت و معناداری دارند. پیشنهاد می‌شود دولت با فراهم کردن زیرساخت‌های لازم و بهبود فضای اقتصاد کلان و دیگر مؤلفه‌های مرتبط، بازار را به سمت رقابتی سالم سوق دهد.

کلمات کلیدی

رقابت‌پذیری، فضای کسب و کار، کشورهای اسلامی، پانل دیتا

۱- گروه اقتصاد، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران. m_kamal642008@yahoo.com
۲- گروه اقتصاد، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران (نویسنده مسئول) zeynalzadeh@yahoo.com

مقدمه

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

فضای کسب و کار از جمله عوامل تعیین کننده‌ی وضعیت اقتصادی در هر کشور می‌باشد که با بررسی آن می‌توان به تجزیه و تحلیل شرایط اقتصادی موجود پرداخت. رشد و توسعه‌ی اقتصادی و به تبع آن، افزایش سلامت اقتصادی کشور در گرو داشتن یک محیط کسب و کار مناسب می‌باشد. تاثیر فضای کسب و کار مساعد بر افزایش جذب سرمایه‌ی داخلی و خارجی، ایجاد اشتغال و افزایش تولید ناخالص داخلی مشهود است آنچه مسلم است توسعه و بهبود فضای کسب و کار در کشور نه تنها گامی مثبت و اساسی در جهت تقویت جنبه‌ی مشارکت بخش خصوصی در عرصه‌ی اقتصاد و ارتقا سطح اشتغال و تولید در کشور محسوب می‌شود بلکه به طور قطع از منظر سرمایه‌گذاران خارجی از جمله مهم‌ترین نماگرها برای ورود به کشور میزبان می‌باشد (بختیاری و شایسته، ۱۳۹۱: ۱۷۶).

از نظر تئوری‌های اقتصادی و تجارب تاریخی، اقتصادهای باز، غیرمتمرکز و رقابتی عملکرد بهتری نسبت به سایر سیستم‌های اقتصادی داشته‌اند. به طور کلی رقابت در تمام ابعاد سبب بهبود عملکرد اقتصاد و افزایش کارایی آن می‌شود. رقابت به ویژه در بازارهای صنعتی موجب کاهش قیمت‌ها، ارائه کالاها با خصوصیت‌ها و کیفیت‌های مختلف و بهبود دسترسی مصرف‌کنندگان به کالاها و خدمات می‌گردد. از سوی دیگر در اقتصاد جهانی که با سرعت بالا به سمت جهانی شدن در حال حرکت می‌باشد، کشورهایی در بازار جهانی موفق خواهند بود که در بازارهای داخلی خود توانسته باشند رقابت‌پذیری را تقویت کنند. در حقیقت بنگاه‌هایی که از یک سیستم رقابتی قوی داخلی وارد بازار جهانی می‌شوند، به دلیل ارائه‌ی کالاهای دارای قیمت‌های پایین و کیفیت مناسب که از نتایج رقابت است، در بازارهای جهانی از شانس موفقیت بالایی برخوردارند (شهیکی تاش و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۶). گزارش رقابت‌پذیری جهانی که هر ساله توسط مجمع جهانی اقتصاد منتشر می‌شود، تحلیل‌های رقابت‌پذیری خود را با استناد به داده‌های کشورهای مورد مطالعه و گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و با استفاده از شاخص جهانی رقابت‌پذیری ۲ پایه‌ریزی نموده و شاخص‌های رقابتی این کشورها را در حوزه‌های مختلف مورد تحلیل و مقایسه قرار می‌دهد. تحلیل و بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری در کشورهای اسلامی با یکدیگر، ظرفیت‌ها، پتانسیل‌ها و نقاط قوت و ضعف را در بخش‌های مختلف این کشورها نمایان می‌سازد.

این مقاله به استناد داده‌های بانک جهانی و مجمع جهانی اقتصاد، اثر رقابت‌پذیری بر فضای کسب و کار در منتخبی از کشورهای اسلامی شامل: (ایران، پاکستان، قطر، ترکیه، اندونزی، الجزایر، جمهوری آذربایجان، مصر، اردن، کویت، مالزی، نیجریه، عمان، عربستان سعودی، تاجیکستان و امارات متحده عربی) را طی سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۰۰ از نظر سه شاخص رقابت‌پذیری جهانی و سه شاخص سیاست‌های پولی، مالی و نرخ ارز مورد بررسی قرار می‌دهد. از این رو ابتدا، مروری بر ادبیات موضوع و ابعاد آن و

رقابت پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور و زینل زاده

مطالعات انجام گرفته در داخل و خارج از کشور ارائه می‌شود. بخش دوم به معرفی مدل و شاخص‌های آن و یافته‌های مدل می‌پردازد و در بخش نهایی نتیجه‌گیری بیان می‌شود.

مروری بر مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش

رقابت پذیری

موضوع رقابت‌پذیری از آن دسته مباحثی است که طی سال‌های اخیر به شدت مورد توجه‌ی پژوهشگران و محققان اقتصادی قرار گرفته است. امروزه اقتصاددانان واژه‌ی رقابت‌پذیری را در معنا و ابعاد مختلف مورد استفاده قرار می‌دهند. پژوهش‌گران از واژه‌ی رقابت‌پذیری در ابعاد خرد و کلان استفاده می‌کنند. در سطح خرد، بنگاه‌ها بر سر منابع با هم رقابت می‌کنند تا کالایی تولید کرده و سهمی از بازار آن کالا را به خود اختصاص دهند. در این معنا، رقابت‌پذیری از طریق نسبتی از بازار، نوآوری و رشد محاسبه می‌شود و بنگاه‌ها به دنبال آن هستند تا با استفاده از راهبردهای رقابت‌پذیری، عملکرد کلی خود را در بازار بهبود بخشند (عسگری، ۱۳۸۸: ۲۳). از ابتدای پیدایش مفهوم رقابت‌پذیری، تعاریف گوناگونی از آن توسط محققان ارائه شده است. در این قسمت به برخی از این تعاریف اشاره می‌شود.

کاستلاسی^۳ (۲۰۰۸)، رقابت‌پذیری را به معنی توانایی یک صنعت برای رقابت با رقبای دیگر تعریف کرده است. همچنین توانایی صنعت برای رقابت با رقبای خارجی برگرفته از عملکرد تجاری آن‌ها و الگوهای ویژه است. مزیت رقابتی به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن بنگاه‌ها می‌توانند با بکارگیری روش‌های برتر و کارآتر محصولاتی با کیفیت عرضه نموده و در رقابت با سایر بنگاه‌ها به سود بیشتری دست یابند. در واقع، یک بنگاه تولیدی هنگامی دارای مزیت رقابتی است که بتواند به دلایلی همچون موقعیت جغرافیایی، بهبود فناوری، داشتن نیروی کار متخصص و... به طور مدام تولیدات خود را نسبت به رقبای خود با هزینه‌ی پایین‌تر و البته کیفیت بالاتر عرضه کند (شاه‌آبادی و صادقی، ۱۳۹۰: ۲). انگیزه برای رقابت‌پذیری این‌گونه تعریف می‌شود " محرکی برای غلبه بر دیگران و کسب قابلیت‌هایی که موجب پیروز شدن در رقابت بازار می‌شود." افراد با انگیزه‌ی رقابت‌پذیری بیشتر، انگیزه‌ی بیرونی بیشتری برای کنترل دارند. در همین حال این افراد دارای انگیزه‌ی درونی کم‌تری برای رضایت‌مندی از وظایف هستند (چئونگ و چان^۴، ۲۰۱۱: ۱۸۵-۱۷۹). دلیل اهمیت سنجش رقابت‌پذیری بین کشورها این است که تا قبل از دهه ۱۹۷۰-۸۰ میلادی، تصور می‌شد که می‌توان با اتکای صرف به شاخص‌های کلان، از جمله میزان رشد اقتصادی، درآمد سرانه، میزان تورم، و غیره، درباره‌ی توانمندی یک اقتصاد ملی و مقایسه‌ی کشورها با یک‌دیگر نظر داد، از این رو، مدیران کسب و کار داخلی و مجامع بین‌المللی در جستجوی شاخص‌های دیگری بودند که بتوانند قوت‌ها و ضعف‌های اقتصادی کشورها را نسبت به یک‌دیگر و به نحو

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

جامع‌تری مقایسه کنند (جانی، ۱۳۹۰: ۱۴۸). برای نمونه گزارش سالانه‌ی رقابت‌پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد که یکی از مراجع مهم بهبود فضای کسب و کار و رقابت‌پذیری است، در برگزیده‌ی سه بعد با ۱۲ رکن در جهت ارتقای عملکرد اقتصادی کشورهاست (داوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۲۵-۳۲۶). اجزای شاخص مذکور عبارت‌اند از:

الف- میزان برخورداری از نیازهای اساسی (که اساس رقابت اقتصادهای مبتنی بر منابع است)

ب- میزان کارایی (که اساس رقابت اقتصادهای مبتنی بر کارایی است)

ج- میزان نوآوری (که اساس رقابت اقتصادهای مبتنی بر خلاقیت است)

هر کدام از عوامل فوق، از چند شاخص ترکیبی تشکیل شده‌اند (جانی، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

فضای کسب و کار

هرچند واژه‌ی «فضای کسب و کار» در دهه‌های اخیر به عنوان یکی از کلید واژه‌های مهم در مباحث اقتصاد کلان مطرح شده است، و در سال‌های اخیر این مفهوم با دقت و ظرافت بیش‌تری مورد توجه‌ی اقتصاددانان قرار گرفته است و صاحب‌نظران کوشیده‌اند این مفهوم را با دقت و حساسیت بیش‌تری مورد توجه قرار دهند. بانک جهانی نیز با ارائه‌ی یک مدل مشخص و برخوردار از شاخص‌های ده‌گانه کوشیده است به یک وحدت‌رویه در این خصوص دست یابد. در یک تعریف کلی، فضای کسب و کار، محیط سیاسی، نهادی و رفتاری است که بازدهی و مخاطرات مرتبط با فعالیت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری را تحت تاثیر قرار می‌دهد. در یک تعریف دیگر، فضای کسب و کار را محیطی نهادی، سیاسی و تنظیمی معرفی کرده‌اند که فعالان اقتصادی و بنگاه‌ها در چارچوب آن فعالیت می‌کنند (تاج‌دینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳). هم‌چنین منظور از فضای کسب و کار، عوامل موثر بر عملکرد واحدهای اقتصادی مانند کیفیت دستگاه‌های حاکمیت، ثبات قوانین و مقررات، کیفیت زیرساخت‌ها و... است که تغییر دادن آنها فراتر از اختیارات و قدرت مدیران بنگاه‌های اقتصادی است (میدری و قودجانی، ۱۳۸۷). با تأمل در تعریف فوق مشخص می‌گردد که شناخت و بررسی «فضای کسب و کار» مقدم بر تجزیه و تحلیل کسب و کار و فعالیت‌های اقتصادی در داخل یک بنگاه است. به دلیل ضرورت تجزیه و تحلیل محیط اقتصادی در ارزیابی وضعیت آن از زوایای مختلف عوامل موثر بر فضای کسب و کار از دیرباز مورد توجه‌ی سازمان‌های مختلف بوده و هر یک برای بررسی آن‌ها شاخص‌های مختلفی معرفی نموده و به کار برده‌اند. مجمع جهانی اقتصاد، بنیاد هریتج^۵ و برخی سازمان‌های دیگر در این مسیر گام‌های مهمی برداشتند. تا این‌که از اواخر دهه‌ی ۱۹۹۰ بانک جهانی نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین حامیان خصوصی‌سازی در دنیا، گرایش خود را به

رقابت‌پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور و زینل زاده

سمت بررسی فضای کسب و کار به طور کلی و قوانین اثرگذار بر آن به طور جزئی تغییر داد. فعالان اقتصادی کشورها برای تصمیم‌گیری در مورد ورود به بازارهای داخلی یا خارجی، پیش‌بینی سودآوری، اطلاع از دستورالعمل‌ها و اطمینان به نهادهای قانونی به چنین شاخصی نیاز دارند (شیرکوند، ۱۳۹۰: ۲۴). برای ارزیابی فضای کسب و کار تاکنون شاخص‌های گوناگونی توسط سازمان‌های مختلف ارائه شده اما در این میان شاخص‌های بانک جهانی برای ارزیابی فضای کسب و کار بر اساس ویژگی‌ها و مختصات شکل گرفته است که در نوع خود رویکرد جدیدی بشمار می‌رود و به دلیل پوشش دادن به انتظارات فعالان اقتصادی و سیاست‌گذاران اقتصاد کلان کشورها مورد توجهی بیش‌تری قرار گرفته است و تقریباً توسط آنها مورد پذیرش قرار گرفته است. بانک جهانی با تمرکز بر ۱۰ شاخص تعیین‌کننده‌ی قوانین و مقررات اثرگذار بر چرخه‌ی فعالیت یک شرکت کوچک یا متوسط، که به عنوان نماد فعالیت اقتصادی کشورها هستند به ارزیابی فضای کسب و کار آنان می‌پردازد. این شاخص‌ها عبارتند از:

۱- **شروع کسب و کار:** فرآیند ثبت شرکت را از نظر تعداد مراحل، مدت زمان مورد نیاز و هزینه‌ی صرف شده برای آغاز فعالیت در نظر می‌گیرد.

۲- **اخذ مجوزها:** شامل تمامی فرآیند لازم‌الرعایه برای اخذ مجوزهای مورد نیاز تا تأسیس و راه اندازی یک کارگاه می‌باشد، که مطالعه‌ی موردی این شاخص نشان‌دهنده‌ی تعداد مراحل، مدت زمان و هزینه‌ی صرف شده برای دریافت مجوزهای مورد نیاز با استاندارد معین هر کشور است.

۳- **شاخص استخدام و اخراج نیروی کار:** میزان دشواری استخدام، انعطاف‌ناپذیری ساعت کار، دشواری اخراج، هزینه‌ی استخدام و هزینه‌ی اخراج را می‌سنجد.

۴- **ثبت مالکیت:** فرآیند لازم جهت ثبت دارایی در دفتر اسناد رسمی می‌باشد. تعداد مراحل، مدت زمان و هزینه‌های مترتب بر ثبت مالکیت در دفاتر اسناد رسمی سنجش می‌شود.

۵- **اخذ اعتبار:** این شاخص میزان توانمندی و امکان سنجش گسترده، دقت اطلاعات اعتباری و میزان پوشش اطلاعات مالی افراد حقیقی و حقوقی است که توسط بخش دولتی یا بخش خصوصی ثبت و در اختیار سایر سازمان‌ها یا افراد قرار داده می‌شود تا بر اساس اعتبار تعیین شده به ارزیابی فعالان اقتصادی بپردازند.

۶- **حمایت از سرمایه‌گذاران (سهام‌داران):** در این شاخص بررسی می‌شود که صاحبان سرمایه تا چه اندازه مورد حمایت نهادهای قانونی و رسمی می‌باشند به ویژه در معاملاتی که در آنها منافع مدیران با منافع شرکت یا منافع دولت در تعارض است.

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

۷- پرداخت مالیات: این شاخص مأخذ تعلق مالیات، دفعات پرداخت، زمان تعیین و پرداخت و کل مالیات قابل پرداخت را بر حسب درصد از سود حاصل از فعالیت‌های اقتصادی ارزیابی می‌کند.

۸- تجارت فرامرزی: تعداد مراحل، تعداد امضا، تعداد اسناد و تعداد روز برای صادرات (از بسته بندی در کارخانه تا خروج از بندر)، میزان تعرفه‌ها و عوارض و همچنین تعداد مراحل، تعداد امضا، تعداد اسناد و تعداد روز برای واردات (از پهلو گرفتن کشتی در بندر تا تحویل محموله به انبار کارخانه و میزان تعرفه‌ها و عوارض) را می‌سنجد.

۹- انحلال یک فعالیت: تعداد مرحله، زمان لازم برای دادرسی (روز) و هزینه‌ی پرداخت شده برای پایان دادن به یک فعالیت اقتصادی در این شاخص مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱۰- الزام‌آور بودن قراردادها: زمان و هزینه‌ی لازم برای اعلام ورشکستگی و چگونگی توزیع دارایی‌های شرکت ورشکسته میان طلب‌کاران را در بر می‌گیرد (شیرکوند، ۱۳۹۰: ۳۳-۳۴).

به دلیل اهمیت بهبود فضای کسب و کار در ایران، گزارش‌های پایش محیط کسب و کار ایران از تابستان ۱۳۸۹ توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی منتشر می‌شود. در سال ۱۳۹۵ از ۲۱ مؤلفه‌ی ملی محیط کسب و کار ایران، نمره‌ی کلی ۴/۶ از ۱۰ بوده و در مقایسه با سال ۱۳۹۴ تغییر چندانی نداشته است (داوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۲۶).

پیشینه‌ی تحقیق

ولی‌بیگی و پناهی (۱۳۸۹)، در مطالعه‌ای به بررسی جایگاه ایران در اقتصاد جهانی در مقایسه با کشورهای منتخب از منظر شاخص‌های توسعه‌ی انسانی، آزادی اقتصادی و فضای کسب و کار پرداخته‌اند. با توجه به رتبه‌ی ایران و وضعیت شاخص‌ها، ایران در زمره‌ی کشورهایی با فضای کسب و کار خنثی و بازدارنده ارزیابی می‌شود، یافته‌ها نشان می‌دهند مهم‌ترین عوامل مؤثر بر فضای کسب و کار کشور که باید بدان توجه‌ی جدی نمود عبارتند از: محیط سیاسی، محیط اقتصاد کلان، فرصت‌های بازار، تسهیل فرایند جذب سرمایه‌ی خارجی، کاهش رویه‌های صادرات و واردات کشور و کنترل ارزی، بهبود وضعیت سیستم مالیاتی، تامین مالی صادرات و واردات، بازار کار و زیرساخت‌ها. شاه‌آبادی و صادقی (۱۳۹۰)، در مطالعه‌ای به بررسی وضعیت شاخص کلی رقابت‌پذیری و همچنین مولفه‌های نیازهای اساسی و نوآوری محور اثرگذار بر رقابت‌پذیری در بین کشورهای عضو اوپک بر اساس گزارش رقابت‌پذیری جهانی ۲۰۱۱-۲۰۱۰ پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهند وضعیت رقابت‌پذیری در بین کشورهای مورد بررسی چندان نامناسب نیست، اما باید خاطر نشان ساخت توان رقابتی آنان وابستگی زیادی به زیرساخت‌ها و محیط

رقابت‌پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور و زینل زاده

کلان اقتصادی که خود تابع صادرات نفت و درآمدهای ارزی حاصل از آن می‌باشد، دارد. در عین حال، وضعیت رقابت‌پذیری آنان از منظر مولفه‌های نوآوری نامناسب است. میراحسنی (۱۳۹۲)، در مطالعه‌ای از منظر گزارش مجمع جهانی اقتصاد (۲۰۱۴-۲۰۱۳) به درجه‌بندی شاخص‌های رقابت‌پذیری برخی از کشورهای جهان و ایران می‌پردازد. نتایج حاکی است که در میان کشورهای خاورمیانه بهترین رتبه‌ها به ترتیب به کشورهای قطر با رتبه‌ی ۱۳، امارات متحده عربی با رتبه‌ی ۱۹ و عربستان سعودی با رتبه‌ی ۲۰ تعلق دارد. از بهترین رتبه‌های ایران می‌توان به شاخص پس‌انداز ناخالص ملی با رتبه‌ی ۱۵ و شاخص بدهی ناخالص دولتی با رتبه‌ی ۹ اشاره نمود. شهیکی تاش و همکاران (۱۳۹۴)، در مطالعه‌ای به بررسی مولفه‌های کارایی بازار بر رقابت‌پذیری در میان ۱۶۸ کشور توسعه‌نیافته، در حال توسعه و توسعه‌یافته برای بازه‌ی زمانی (۲۰۱۴-۲۰۱۱) و با تاکید بر اقتصاد ایران پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که اجزای تشکیل‌دهنده شاخص رقابت‌پذیری اثر مثبت و معناداری بر شاخص مورد مطالعه دارند. و بهترین رتبه در بین شاخص‌ها برای ایران، شاخص اندازه بازار با رتبه‌ی ۱۹ است.

دریمر و پرچت^۶ (۲۰۱۱) در مقاله‌ی "چگونگی ایجاد کسب و کار و شاخص‌های فضای کسب و کار: فضای سرمایه‌گذاری در هنگام وجود فضای کنترل در بنگاه‌ها" سه شاخص گرفتن زمان اجازه عملیات، زمان ایجاد و ساخت عملیات و زمان واردات کالا را ارزیابی نموده و به مقایسه‌ی جو سرمایه‌گذاری در بیش از ۱۰۰ کشور جهان پرداخته‌اند. آن‌ها نشان دادند که در فضای کسب و کار، زمان عامل مهم و تأثیرگذار می‌باشد که این موضوع تحت تأثیر اصلاحات سیاستی صورت گرفته در هر کشور است. جایا سوریا^۷ (۲۰۱۱)، در پژوهشی به بررسی تأثیر بهبود رتبه‌بندی فضای کسب و کار بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پرداخته است. وی در این تحقیق نشان می‌دهد که رابطه‌ی بین بهبود فضای کسب و کار و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مثبت می‌باشد، اما در کشورهای در حال توسعه میزان این رابطه کم‌تر است. هم‌چنین نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد به طور متوسط، کشورهایی که اصلاحات در ساختار اقتصادی را تجربه می‌کنند جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آنها کم‌تر است. بایراکتار^۸ (۲۰۱۳)، در مقاله‌ای ارتباط بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و سهولت انجام کسب و کار را در بازه‌ی زمانی ۲۰۱۰-۲۰۰۴ بررسی کرده است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد کشورهایی که دارای سوابق بهتری در مورد کسب و کار هستند تمایل به جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آنها بیش‌تر می‌باشد. هم‌چنین بهبود فرایند کسب و کار در کشورهای در حال توسعه می‌تواند یک عامل مثبت در جهت افزایش جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به این کشورها باشد. ادريس^۹ (۲۰۱۵)، در پژوهشی به بررسی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، محیط کسب و کار و رشد اقتصادی در کشورهای جنوب صحرائی آفریقا پرداخته

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

است. در این مطالعه ۳۹ کشور جنوب صحرای آفریقا به دو گروه شامل ۲۱ کشور با درآمد پایین و ۱۸ کشور با درآمد متوسط در بازه‌ی زمانی ۲۰۱۲-۱۹۹۲ تقسیم شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد در کشورهای کم درآمد تاثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی منفی و کشورهای با درآمد متوسط مثبت بوده است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف به دلیل آن که نتایج حاصل از آن می‌تواند در بهبود رقابت‌پذیری و فضای کسب و کار در اقتصاد ملی به کار گرفته شود، کاربردی است، از نظر شیوه گردآوری اطلاعات علی-مقایسه‌ای است. برای بررسی تاثیر رقابت‌پذیری بر فضای کسب و کار در منتخبی از کشورهای اسلامی در طول دوره‌ی زمانی ۲۰۱۷-۲۰۰۰ مدل مورد نظر به صورت زیر تصریح می‌گردد:

$$\text{Ln}B_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Ln}R_{it} + \alpha_2 \text{Ln}EF_{it} + \alpha_3 \text{Ln}I_{it} + \alpha_4 \text{Ln}G_{it} + \alpha_5 \text{Ln}M_{it} + \alpha_6 \text{Ln}E_{it}$$

$\text{Ln}B_{it}$: شاخص فضای کسب و کار در کشور i ام، در سال t ، $\text{Ln}R_{it}$: شاخص الزامات اساسی، $\text{Ln}EF_{it}$: شاخص عوامل افزایش کارایی، $\text{Ln}I_{it}$: شاخص عوامل نوآوری، $\text{Ln}G_{it}$: سیاست‌های مالی دولت، $\text{Ln}M_{it}$: سیاست پولی، $\text{Ln}E_{it}$: تغییرات نرخ ارز. در مدل فوق برای سیاست‌های مالی دولت از متغیر مخارج مصرفی دولت و برای سیاست‌های پولی دولت از متغیر نقدینگی استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

آزمون مانایی: پیش از برآورد مدل لازم است مانایی تمام متغیرهای مورد استفاده در مدل تحقیق مورد آزمون قرار گیرد. زیرا نامانایی متغیرها باعث بروز مشکل رگرسیون کاذب می‌شود. در این مطالعه جهت بررسی مانایی متغیرها از آزمون ریشه‌ی واحد لوین، لین و چو^{۱۰} استفاده شده است. فرض اساسی آزمون LLC وجود یک فرایند ریشه‌ی واحد در بین مقاطع است. بر اساس نتایج جدول ۱، متغیرهای لگاریتم الزامات اساسی (LnR)، لگاریتم نرخ ارز (LnE)، لگاریتم کارایی (LnEF)، لگاریتم هزینه‌های دولت (LnG) و لگاریتم نوآوری (LnI) مانا نبوده و بعد از یک مرتبه تفاضل‌گیری، مانا شده‌اند. به عبارت دیگر، درجه‌ی انباشتگی آنها یک می‌باشد. متغیرهای لگاریتم نرخ رشد نقدینگی (LnM) و لگاریتم فضای کسب و کار (LnB) مانا می‌باشند و درجه‌ی انباشتگی آنها صفر می‌باشد.

جدول ۱- نتایج آزمون ریشه‌ی واحد متغیرها با استفاده از آزمون LLC

رقابت پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور وزینل زاده

متغیر	مقدار آماره آزمون	سطح معنی داری	درجه ی انباشتگی
لگاریتم فضای کسب و کار	-۲/۰۹۲	۰/۰۱۸	I(0)
لگاریتم نرخ ارز	-۷/۸۰۸	۰/۰۰۰	I(1)
لگاریتم کارایی	-۵/۸۷۸	۰/۰۰۰	I(1)
لگاریتم هزینه های دولت	-۴/۲۴۸	۰/۰۰۰	I(1)
لگاریتم نوآوری	-۴/۹۲۰	۰/۰۰۰	I(1)
لگاریتم نرخ رشد نقدینگی	-۳/۰۸۰	۰/۰۰۱	I(0)
لگاریتم الزامات اساسی	-۴/۲۳۰	۰/۰۰۰	I(1)

منبع: محاسبات پژوهش گر

آزمون هم جمعی: جهت جلوگیری از برآورد رگرسیون کاذب بایستی آزمون هم جمعی جهت بررسی وجود رابطه ی بلندمدت در بین متغیرها انجام شود. در این مطالعه از آزمون کائو جهت بررسی وجود هم جمعی استفاده شده است. در جدول ۲، فرض صفر آزمون تأیید شده است، بنابراین نمی توان گفت یک رابطه ی بلندمدت بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل وجود دارد.

جدول ۲- آزمون هم جمعی کائو

روش	مقدار آماره t	سطح معنی داری
ADF	-۱/۱۸۴	۰/۱۱۸

منبع: محاسبات پژوهش گر

آزمون های تشخیصی: مدل پژوهش حاضر با استفاده از روش داده های تابلویی برآورد می شود. مساله ای که اغلب در مطالعات کاربردی مطرح می شود این است که آیا امکان ادغام داده ها وجود دارد، یا این که مدل در مقاطع مختلف نتایج متفاوتی به دست می دهد. به عبارتی دیگر، آیا در مدل مورد نظر برای مقاطع مختلف شیب ها و عرض از مبداها متفاوتی می باشد یا خیر؟ در صورت وجود ناهمگنی ها و تفاوت های فردی بایستی از روش داده های ترکیبی استفاده کرد. بدین منظور ابتدا باید قبل از هر نوع برآوردی به آزمون معنی دار بودن اثرات فردی پرداخته شود. آماره ای که برای آزمون معنی دار بودن یا نبودن اثرات فردی به کار می رود، آماره ی F لیمر می باشد. اگر در یک سطح معنی داری مشخص، آماره ی F محاسبه شده از مقدار آماره ی F جدول با درجه ی آزادی صورت (N-1) و مخرج (NT-N-K) بزرگ تر باشد؛ فرضیه ی صفر مبنی بر معنی دار نبودن اثرات فردی رد شده و بنابراین می بایست مدل به صورت پانل دیتا برآورد شود. اما اگر F محاسبه شده، از F مربوطه در جدول کوچک تر باشد، آن گاه فرضیه ی صفر را

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

نمی‌توان رد کرد. در واقع مدل مورد نظر باید به صورت داده‌های تلفیقی برآورد شود. در ادامه نتایج حاصل از آزمون F لیمر مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای تشخیص معنی‌دار بودن یا نبودن اثرات فردی، آزمون F لیمر انجام گردید سپس با استفاده از آزمون هاسمن نوع مدل پانل دیتا از حیث اثرات ثابت و یا اثرات تصادفی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج آزمون F لیمر و هاسمن در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳- آزمون F لیمر و هاسمن

آزمون	مقدار آماره	درجه‌ی آزادی	سطح معنی‌داری
لیمر F	۱۱/۶۸۴	(۱۵,۲۶۶)	۰/۰۰۰
کای مربع	۱۴۵/۷۶۸	۱۵	۰/۰۰۰
هاسمن	۵۰/۱۵۸	۶	۰/۰۰۰

منبع: محاسبات پژوهش‌گر

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌گردد، مقدار ارزش احتمال آماره‌ی F لیمر کم‌تر از یک درصد می‌باشد، بنابراین، در سطح اطمینان ۹۹ درصد آماره‌ی F محاسبه شده نشان‌گر رد فرضیه صفر مبنی بر گروهی بودن روش تخمین و یا قبول فرضیه مقابل مبنی بر پانل دیتا بودن روش تخمین می‌باشد. هم‌چنین نتیجه‌ی آزمون هاسمن در جدول ۳ نشان می‌دهد، ارزش احتمال آماره‌ی آزمون هاسمن کوچک‌تر از سطح معنی‌داری ۱ درصد می‌باشد. بنابراین، فرضیه‌ی صفر مبنی بر سازگاری تخمین با اثرات تصادفی در مقابل فرضیه‌ی سازگاری تخمین با اثرات ثابت رد می‌شود. لذا مدل باید به روش پانل دیتا با اثرات ثابت برآورد شود. در ادامه نتایج حاصل از برآورد مدل با اثرات ثابت ارائه شده است.

رقابت پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور وزینل زاده

برآورد مدل:

جدول ۴- نتایج برآورد مدل

متغیر	ضریب	خطای استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
لگاریتم هزینه‌های دولت	-۰/۱۶۹	۰/۰۵۲	-۳/۲۱۸	۰/۰۰۱
تفاضل مرتبه‌ی اول لگاریتم هزینه‌های دولت	-۰/۰۷۴	۰/۰۹۳	-۰/۸۰۱	۰/۴۲۳
لگاریتم نقدینگی	۰/۰۷۱	۰/۰۴۶	۱/۵۳۲	۰/۱۲۶
لگاریتم نرخ ارز	-۰/۱۶۵	۰/۰۶۱	-۲/۶۹۱	۰/۰۰۷
تفاضل مرتبه‌ی اول لگاریتم نرخ ارز	۰/۰۷۲	۰/۱۱۰	۰/۶۵۶	۰/۵۱۲
لگاریتم الزامات اساسی	۰/۸۹۶	۰/۱۴۲	۶/۶۲۸	۰/۰۰۰
تفاضل مرتبه‌ی اول لگاریتم الزامات اساسی	۰/۳۲۰	۰/۴۶۳	۰/۶۹۱	۰/۴۸۶
لگاریتم کارایی	۰/۹۳۰	۰/۴۳۶	۲/۰۷۰	۰/۰۳۹
تفاضل مرتبه‌ی اول لگاریتم کارایی	۰/۱۰۱	۰/۴۴۶	۰/۲۲۶	۰/۸۲۰
لگاریتم نوآوری	۰/۸۱۲	۰/۱۰۶	۷/۶۱۸	۰/۰۰۰
تفاضل مرتبه‌ی اول لگاریتم نوآوری	۰/۰۴۹	۰/۰۴۴	۱/۱۰۳	۰/۲۷۰
عرض از مبدأ	۶/۷۵۱	۱/۱۸۲	۵/۷۱۱	۰/۰۰۰
روند زمانی	۰/۰۴۳	۰/۰۰۵	۸/۶۶۵	۰/۰۰۰
J-B=۰/۰۶۸ (۰/۹۶۶)	R ² =۰/۵۸۳	R ⁻² =۰/۵۳۶	D.W=۱/۹۱۲	

منبع: محاسبات پژوهش‌گر

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که شاخص‌های الزامات اساسی، افزایش کارایی و نوآوری بر فضای کسب و کار اثر مثبت و معناداری دارند. مخارج مصرفی دولت و نرخ ارز بر فضای کسب و کار اثر منفی و معناداری دارند و متغیر نقدینگی بر فضای کسب و کار اثر معناداری ندارد. ضریب تعیین برابر با ۰/۵۸۳ می‌باشد که بیان‌گر آن است که متغیرهای مستقل توانسته‌اند ۵۸/۳ درصد از تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهند. هم‌چنین ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۰/۵۳۶ می‌باشد که به دلیل اختلاف اندک این ضریب با ضریب تعیین می‌توان گفت در مدل متغیر مازاد وجود ندارد و مدل به خوبی برازش شده است.

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

آماره دوربین - واتسون نیز برابر با ۱/۹۱۲ می‌باشد، در حالت کلی اگر این آماره نزدیک به عدد ۲ باشد، می‌توان گفت مدل خودهمبستگی ندارد هم‌چنین آماره جاک- برا، برای جملات پسماند نشان می‌دهد که این جملات از توزیع نرمال پیروی می‌کنند. این آماره برابر با ۰/۰۶۸ می‌باشد که معنادار نشده است. یعنی فرض صفر مبنی بر نرمال بودن توزیع متغیر رد نشده است. بنابراین می‌توان به نتایج مدل برآورد شده اتکا کرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه‌گیری

شاخص جهانی رقابت‌پذیری که در این تحقیق به کار گرفته شده است، شامل متوسط وزنی اجزای گوناگونی است که جنبه‌های مختلف رقابت را اندازه‌گیری می‌نمایند. این اجزا در ۳ سطح شاخص‌های کلی الزامات اساسی، عوامل افزایش کارایی و عوامل نوآوری جای می‌گیرند. در حال حاضر، گزارش رقابت‌پذیری جهانی با وجود برخی ابهامات در محاسبه شاخص‌ها و رتبه‌های رقابت‌پذیری تنها مرجع بین‌المللی جهت رتبه‌بندی و مقایسه کشورها در این خصوص می‌باشد. نتایج تحقیق بر اساس شاخص‌های مذکور نشان می‌دهد که ضریب برآورد شده برای هزینه‌های دولت برابر با ۰/۱۶۹- می‌باشد که در سطح ۹۹ درصد معنادار شده است. علامت ضریب برآورد شده منفی می‌باشد که بیانگر رابطه معکوس هزینه‌های دولت و فضای کسب و کار است. چنانچه دخالت دولت در اقتصاد به حداقل برسد، رشد کسب و کارهای نو و ورود بخش خصوصی به اقتصاد افزایش می‌یابد. لذا هرچه رقم هزینه‌های دولت و نرخ رشد آن بالاتر باشد، فضای کسب و کار رو به زوال خواهد رفت. نتیجه‌ی این مطالعه نیز نشان می‌دهد، با افزایش هزینه‌های دولت، فضای کسب و کار بدتر می‌شود. ضریب برآورد شده برای نقدینگی برابر با ۰/۰۷۱ می‌باشد که معنی‌دار نشده است. افزایش حجم نقدینگی یکی از عوامل مهم افزایش تورم در کشورها می‌باشد. افزایش تورم از یک طرف می‌تواند باعث رونق کسب و کارهای جدید و ورود افراد و بنگاه‌های جدید به صنایع مختلف شود، که این می‌تواند جنبه‌ی مثبت افزایش تورم (البته منظور تورم‌های تک‌رقمی آن هم برای تحرک در جریان تولید کشور است) باشد. از طرف دیگر، افزایش تورم می‌تواند با مسئله‌ی رکود همراه شده و معضل رکود تورمی را به وجود آورد که باعث از بین رفتن انواع کسب و کارها می‌شود. بنابراین اثرگذاری نقدینگی بر فضای کسب و کار با ساختار اقتصادی و زیر ساخت‌های کشورها ارتباط دارد. نتیجه‌ی این مطالعه نشان می‌دهد، به دلیل ساختار متفاوت کشورهای تحت مطالعه از منظر تورم، تاثیر این متغیر بر فضای کسب و کار معنادار نمی‌باشد و ضریب برآورد شده برای نرخ ارز برابر با ۰/۱۶۵- می‌باشد که در سطح ۹۹ درصد معنادار شده است. علامت ضریب برآورد شده منفی می‌باشد که

رقابت‌پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور وزینل زاده

بیان‌گر رابطه معکوس نرخ ارز و فضای کسب و کار است. یکی از عوامل مهم که در شروع یک کسب و کار می‌تواند نقش مهمی داشته باشد، نرخ ارز می‌باشد. در اقتصادهایی که ارزش پول ملی آنها پایین بوده و به واردات کالاهای اساسی نیز نیازمند هستند، افزایش نرخ ارز باعث از بین رفتن کسب و کارهای نوپا شده و از ورود بنگاه‌های جدید نیز جلوگیری می‌شود. نتیجه‌ی مطالعه نشان می‌دهد، با افزایش نرخ ارز، فضای کسب و کار بدتر می‌شود. ضریب برآورد شده برای الزامات اساسی برابر با $0/896$ می‌باشد که در سطح 99 درصد معنادار شده است. علامت ضریب برآورد شده مثبت می‌باشد که بیان‌گر رابطه مستقیم الزامات اساسی و فضای کسب و کار است. الزامات اساسی یکی از مؤلفه‌های اصلی رقابت‌پذیری می‌باشد. هر چه فراهم نمودن الزامات اساسی بیش‌تر شود و بهبود یابد، فضای کسب و کار نیز بهبود می‌یابد. چراکه منظور از بهبود الزامات اساسی، بهبود نهادها، زیرساخت‌ها، محیط اقتصاد کلان، سلامت و آموزش می‌باشد. نتیجه‌ی این مطالعه نیز نشان می‌دهد با بهبود الزامات اساسی رقابت‌پذیری، فضای کسب و کار بهبود می‌یابد. ضریب برآورد شده برای کارایی برابر با $0/903$ می‌باشد که در سطح 95 درصد معنادار شده است. علامت ضریب برآورد شده مثبت می‌باشد که بیان‌گر رابطه‌ی مستقیم کارایی و فضای کسب و کار است. کارایی نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی رقابت‌پذیری می‌باشد. افزایش کارایی باعث بهبود فضای کسب و کار می‌شود. چرا که منظور از بهبود کارایی، بهبود آموزش عالی، کارایی بازار کار، توسعه مالی بازار، فناوری و اندازه بازار می‌باشد. نتیجه‌ی این مطالعه نیز حاکی است با بهبود کارایی، فضای کسب و کار بهبود می‌یابد. ضریب برآورد شده برای نوآوری برابر با $0/812$ می‌باشد که در سطح 99 درصد معنادار شده است. علامت ضریب برآورد شده مثبت می‌باشد که بیان‌گر رابطه‌ی مستقیم نوآوری و فضای کسب و کار است. نوآوری نیز یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی رقابت‌پذیری می‌باشد. افزایش نوآوری باعث بهبود فضای کسب و کار می‌شود. چرا که منظور از بهبود نوآوری، تکامل یافتگی کسب و کار و نوآوری در ارائه‌ی کسب و کار می‌باشد. هم‌چنین نتیجه‌ی این مطالعه نشان می‌دهد، با بهبود نوآوری، فضای کسب و کار بهبود می‌یابد.

کشورهای اسلامی علیرغم دارا بودن قابلیت‌ها و پتانسیل‌های گوناگون و به رغم اجرای سیاست‌های توسعه‌ای مختلف، هنوز به سطح مناسبی از توسعه‌یافتگی در بسیاری از ابعاد به‌خصوص در زمینه‌ی اقتصادی دست نیافته‌اند. عملکرد و فعالیت بنگاه‌های اقتصادی متاثر از عوامل متعددی است که می‌توان آنها را در دو دسته‌ی کلی طبقه بندی نمود. دسته‌ی اول عواملی هستند که در تسلط و قدرت بنگاه‌ها بوده به طوری که عملکرد و کارایی بنگاه مستقیماً توسط آنها سنجیده می‌شود. دسته‌ی دیگر جزو عوامل خارج از اراده و اختیار بنگاه بوده که در این حالت مدیران و مالکان بنگاه‌ها نمی‌توانند این عوامل

فصلنامه مدیریت کسب و کار - شماره چهل و ششم - تابستان ۱۳۹۹

را تغییر داده یا بهبود بخشند. در ادبیات اقتصادی، بخشی از این عوامل که بهبود آنها موجب سهولت تولید و ایجاد اشتغال می‌شوند، تحت عنوان «فضای کسب و کار» شناخته شده‌اند. در فضای نامناسب کسب و کار، بخش خصوصی به سمت اقتصاد زیرزمینی غیرمولد و غیررسمی سوق پیدا کرده، رشوه و فساد افزایش می‌یابد. برای کنترل وضعیت فضای کسب و کار هر کشور و یا منطقه‌ای، نیاز به ابزار کنترلی (شاخص) می‌باشد که انتخاب این شاخص و اندازه‌گیری دوره‌ای آن و به‌دنبال آن تعریف برنامه‌های بهبود و اجرای آن برنامه‌ها می‌تواند راه‌گشای بهبود وضعیت اقتصادی باشد. بانک جهانی، بهبود محیط کسب و کار را یکی از چالش‌های اساسی توسعه‌ی کشورهای در حال توسعه معرفی کرده و آن را برای ایجاد فرصت‌های شغلی، کاهش فقر، کارآفرینی و بهبود فضای استاندارد زندگی مردم اساسی می‌داند. کشورهایی که بهترین رتبه‌ها را از لحاظ فضای کسب و کار دارند، از نظر شاخص‌های توسعه‌ای نیز وضعیت مطلوبی دارند؛ به‌گونه‌ای که دارای نرخ بیکاری پایین، توزیع عادلانه درآمد و نرخ تورم بسیار کم هستند و بسیاری دیگر از شاخص‌های اقتصادی آنان نیز مطلوب می‌باشد

پیشنهادها

دولت با فراهم کردن زیرساخت‌های لازم و بهبود فضای اقتصاد کلان و دیگر مؤلفه‌های مرتبط با الزامات اساسی، بازار را به سمت رقابتی سالم سوق دهد. از این‌رو می‌تواند از طریق راه‌های زیر عمل کند: ترغیب بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در اقتصاد و خصوصاً صنایع نوپا جهت بهبود کسب و کار در کشورهای با نرخ بیکاری بالاتر، تسهیل شرایط برای بنگاه‌های اقتصادی جهت شروع کسب و کار با ارائه تسهیلات مناسب به آن‌ها و کوتاه کردن زمان اخذ مجوزهای لازم برای آغاز کسب و کار با حذف بروکراسی اداری غیر ضروری. دولت نقش خود در بازار را به حداقل برساند، چرا که دخالت دولت در بازار در اکثر مواقع موجب شکست بازار شده و فضای رقابتی را نابرابرتر می‌کند.

رقابت‌پذیری و فضای کسب و کار / کمالی پور وزینل زاده

منابع

- ۱) بختیاری، صادق؛ شایسته، افسانه (۱۳۹۱). "بررسی تاثیر بهبود فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب با تاکید بر ایران." فصلنامه‌ی اقتصاد مالی، ۶(۱۹)، صص ۲۰۴-۱۷۵.
- ۲) تاج‌دینی، کیهان؛ اشرف‌احمدیان، علی؛ معطوفی، علی‌رضا (۱۳۹۴). "جایگاه فضای کسب و کار با ثبات در توسعه‌ی صادرات پایدار: مطالعه‌ی صادرکنندگان ایرانی." فرایند مدیریت و توسعه، ۲۸(۱)، صص ۲۹-۳.
- ۳) جانی، سیاوش (۱۳۹۰). "تبیین و تحلیل رقابت‌پذیری در کشورهای حوزه‌ی مورد نظر سند چشم‌انداز و اولویت‌های ایران در ارتقای رقابت‌پذیری." فصلنامه‌ی برنامه‌ریزی و بودجه، ۱۶(۲)، صص ۱۷۶-۱۴۷.
- ۴) داوری، علی؛ رمضان‌پورنرگسی، قاسم؛ افراسیابی، راحله؛ داوری، الهه (۱۳۹۷). "تاثیر سیاست‌های کارآفرینی و محیط کسب و کار بر توسعه‌ی کارآفرینی." فصلنامه‌ی توسعه‌ی کارآفرینی، ۱۱(۲)، صص ۳۳۹-۳۲۱.
- ۵) شاه‌آبادی، ابوالفضل؛ صادقی، حامد (۱۳۹۰). "ارزیابی وضعیت رقابت‌پذیری کشورهای عضو اوپک، با تأکید بر مؤلفه‌های نوآوری محور." فصلنامه‌ی تخصصی رشد فناوری، ۸(۲۹)، صص ۱۵-۳.
- ۶) شهیکی‌تاش، محمدنبی؛ محمودپور، کامران؛ محسنی، حدیثه (۱۳۹۴). "بررسی عوامل تاثیرگذار بر شاخص رقابت‌پذیری کشورها با تاکید بر اقتصاد ایران." فصلنامه‌ی سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۳(۱۱)، صص ۱۸۸-۱۵۵.
- ۷) شیرکوند، سعید (۱۳۹۰). "بررسی عوامل موثر بر سنجش و بهبود فضای کسب و کار." مرکز مطالعات و بررسی اقتصادی اتاق بازرگانی و صنایع و معادن تهران، صص ۳۴-۳۰.
- ۸) عسگری، منصور (۱۳۸۸). "رتبه‌بندی قدرت رقابت‌پذیری صنایع کوچک و متوسط در ایران." نشریه‌ی بررسی‌های بازرگانی، ۲۲(۳۸)، صص ۳۱-۲۱.
- ۹) میراحسنی، منیرالسادات (۱۳۹۲). "شاخص‌های رقابت‌پذیری ایران و برخی کشورهای جهان از منظر گزارش مجمع جهانی اقتصاد (۲۰۱۴-۲۰۱۳)." مجله‌ی اقتصادی، ۱۰(۹)، صص ۱۲۸-۱۰۷.
- ۱۰) میدری، احمد؛ قودجانی، اصلان (۱۳۸۷). "سنجش و بهبود محیط کسب و کار." تهران، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی شعبه‌ی تهران.
- ۱۱) ولی‌بیگی، حسن؛ پناهی، فاطمه (۱۳۸۹). "جایگاه ایران در اقتصاد جهانی در مقایسه با کشورهای منتخب (از منظر شاخص‌های توسعه‌ی انسانی، آزادی اقتصادی و فضای کسب و کار)." بررسی‌های بازرگانی، ۴۳(۴۲)، صص ۲۷-۴۲.

- 12) Bayraktar, N. (2013).” Foreign direct investment and investment climate”. Procedia Economics and Finance, 5, 83-92.
- 13) Castellacci, F. (2008).” Innovation and the competitiveness of industries: Comparing the mainstream and the evolutionary approaches”. Technological Forecasting and Social Change, 75(7), 984-1006.
- 14) Cheung, H. Y., & Chan, A. W. (2011). “The relationship of competitiveness motive on people's happiness through education”. International Journal of Intercultural Relations, 35(2), 179-185.
- 15) Edrees, A. (2015). “Foreign Direct Investment, Business Environment and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: Pooled Mean Group Technique”. Journal of Global Economics.
- 16) Hallward-Driemeier, M., & Pritchett, L. (2011). “How business is done and the ‘Doing Business’ indicators: The investment climate when firms have climate control. The World Bank.
- 17) Jayasuriya, D. (2011). “Improvements in the world bank's ease of doing business” rankings: Do they translate into greater foreign direct investment inflows?. The World Bank.
- 18) Tang, J., & Wang, W. (2005). “Product market competition, skill shortages and productivity: Evidence from Canadian manufacturing firms.” Journal of Productivity Analysis, 23(3), 317-339 World Economic Forum (2000-2017),” Global Competitiveness Report

یادداشت‌ها:

-
1. World Economic Forum (WEF)
  2. Global Competitiveness Index (GCI)
  3. Castellacci
  4. Cheung and Chan
  5. The Heritage Foundat
  6. Driemeier, M. H. & L. Pritchett
  7. Jayasuriya, D.
  8. Bayraktar
  9. Edrees,A
  10. Lvin, Leen & Cho (LLC)